

Bartók-ősök Gömörben

Úgy tudjuk, Bartók Béla az édesapjától örökölt nemesi előnevet csak egyszer, a második házasságkötésekor használta. (Fiatal korában megkísérelte a 'Béla von Bartók' írásmódot, de ezt nyilván más zeneszerzők hatására tette.) Azt is tudjuk, hogy Bartók családja nem a gömöri (református) Szuhafőről, hanem a közeli (katolikus) Borsodszirákra származik.

Denijs Dille antwerpeni zenetörténész, akinek kutatásaiért és munkálkodásaiért nagy halálával tartozunk, 1954-ben ifj. Bartók Bélával elutazott Borsodszirákra. A falu temetőjének elhagyott részében felfedezték a zeneszerző úkszüleinek – az általuk ismert legrégebbi generáció – sírkövét. Ezt a sírt azóta rendbe tették, 1981-ben domborművet is avattak a faluban, sőt a helyi téleszt és a sporttelepet is Bartók Béláról nevezték el.

A sírkövön jól látszik a név és az 1825-ös évszám. Az ükapa, kinek felesége Gondoss Mária volt, 85 éves korában halt meg. Honnan jöttek ide, miért „kelletett ide jönniük” – valószínűleg örökké homályban marad. A házasságból kilenc gyermek született: az 5. János, a dédapa 1785-ben még itt született, de már Nagybecskerekben halt meg. Felesége, a Szabadkáról való Bozsovcics Katalin, tizenegy gyermeknek adott életet. Az első, az 1816. november 24-én Nagy-kikindán született János volt, Bartók Béla nagyapja. Felesége Ronkovic Matild, származására nézve délszláv: katolikus bunyevác asszony. Azt olvasom, hogy tőle örökölte Bartók jellegzetes kézformáját. Ebből a házasságból is tizenegy gyermek született, és amikor Bartók Béla 4 éves volt, akkor halt meg a nagyapa. Hétéves, amikor elveszíti édesapját. Bartók édesanyjáról, Voit Pauláról itt röviden csak annyit, hogy tízgyermekes német polgárcsalád sarja, s bár Turócszentmiklóson született, de régi pozsonyiak. Ott végezte a tanítóképzőt, és innen került Nagyszentmiklóstra.

Bartók édesapja, ő is Béla, a nagyszentmiklósi (Torontál vm.) földművesiskola igazgatói állását töltötte be, amit apjától „örökölt”. A család – ezt szintén Dille írja – „mint sok más magyar család, nagyobb lábon éltek, mint amit megengedhettek maguknak, a nők játszották a nagyvilági hölgyet, de úgy tűnik, bátyjuk akarta így, és könnyen engedett szeszélyeiknek. Aztán jött a betegség, amely leverte a lábáról. Két éven át tartó lázas rohamok után, amelyeket a családnak is meg kellett szenvednie, mert dühkitörései elviselhetetlen léghőrt teremtettek körülötte, a szerencsétlen ember 1888. augusztus 4-én

hirtelen meghalt. Az állami anyakönyvben az orvos a halál okaként: bronzkórt, agyhüdést írt."

Sírján az általa felvett *szuhafői* előnév áll. Miért vette fel ezt a nemesi előnevet, honnan tudott erről? Talált valahol, valami adatot? A Bartók családfáját összeállító Denijs Dille szerint feltételezhetően ismerte Vályi András: Magyar Országnek leírása I–III. (Buda, 1799) című, a maga korában nevezetes művét, amely III. kötetének 446. lapján az áll, hogy Szuhafőn Bartók nevű nemes földesurak éltek. Talán ez alapján, s a nemességet óhajtó inspiráció hatására, Bartók apja illesztette a 'szuhafői' előnevet családnévhez, s ezzel minden további nélkül nemességgel ajándékozta meg magát. „Volt-e rá joga, milyen címen, miféle nemességre alapozta igényét? Mert nemeslevél nincs.” Úgy tudni, hogy két legenda élt a családban. Székessy Györgyné Bartók Katalinnak tulajdonítanak egy Bartók nevű hajóskapitányról szóló történetet, aki három testvére segítségével megmentett egy hajót, s jutalmul kapták volna a nemességet. „De hogy ez hol és mikor történt, ki volt az adományozó, arról nem szól a történet, főleg pedig nincs meg az összekötő láncszem a kapitány és Bartók Gergely között, aki mindig is jobbágnak, de legalábbis *plebeius*-nak számított.”

De tudunk arról is, hogy az unokaöcs, Miklós, Bartók Károly fia, megszerzett egy iratot, amely szintén bizonyítékul szolgált volna a nemességre. Egy 1635-ben kiadott hivatalos másolatról van szó, s ebben egy pusztát említenek, amit *nemes és nemzetes Bartók Mihály vérevel* szerzett. Ebben semmi sem szól amellest, hogy a szerződésbeli Michael és a borsodsziráki Bartók Gergely között bármiféle kapcsolatot feltételezhetnénk, így ez sem bizonyít semmit a család nemessége felől.

Ezt az előnevet tehát, jelenlegi tudásunk szerint, Bartók édesapja kreálta magának, kinek jóhiszeműségét nincs jogunk kétségbe vonni. „Csak azt lehet a szemére vetni – írja Dille –, hogy a dolognak nem járt eléggé utána. Tudomásom szerint egyedül ő használta – legalábbis hivatalosan – és Szuha-Fői-nek írta.”

Borsodszirákon az 1764-től meglévő anyakönyvben a legelső Bartók névtől az utolsóig színes, egy piros és a többi kék aláhúzások láthatók. Többen feltételezik, de erre semmi adat nem utal, hogy titokban Bartók járt ott, s tőle származik a jelzés. Ilyen színeket használt Kodály is, emlékszem, a postán is ilyet használtak régen, s ez nem lehet döntő bizonyíték. Mivel az anyakönyvben megjelölt összes megtalálható Forgon Mihálynak a *Gömör-Kishont vármegye nemes családjai* (Kolozsvár, 1909) című munkájában – s erre hivatkozva közli Kempelen Béla 1911-ben tizenegy kötetes könyvében is – feltételezem, hogy valószínűleg nem Bartók Bélától, hanem a gömöri Forgon Mihálytól valók ezek az aláhúzások. Ha ez igaz, akkor egy legendával szegényebbek vagyunk, de ez talán nem is baj. Hisz erre, vagyis, a nemesi származásra utaló előnévre a zeneszerző Bartók Bélának nem is volt szüksége. Meg aztán: nem is kérdés, hogy nemes volt-e?

Bartók Béla nyomokat keresni, fényképezni hívtak Szuhafőre. Itt átnézhettem az 1764-től vezetett két anyakönyvet, amelyben számtalan Bartók névvel találkoztam. Nem túlzok, ha azt mondom, minden negyedik megszületett gyerek Bartók volt. A temetőben is több sírt találtunk, mind a szuhafői nemes Bartókok kései leszármazottai közül való.

Szuhafő az országhatár legszélén, ma Borsodban, valaha Gömör vármegyében fekvő nemesi kisközség, ahonnan nincs tovább út. Ma 210 lakója van, iskolája nem működik. Ahogy Fényes Elek írja, az itt élők „mind reformátusok és eredetszülte magyarok. Szántóföldre hegyes, mégis jó munkálat mellett a tiszta búzát is megtermi, a keresztül utazó az egész határt silánynak gyanítja, mivel sokan parlagon hevertetik; réte jó és sok takarmányt ad. Bírják Márjássai és Csemniczki urakon kívül helybeliek: Szuhai, Vattai, Lenkei, Járdánházi, Császárs, Kasza, Császárs, Farkas, Ujvári, Deme, Horkai, Nagy, Miskoczi, Palics, Fülöpös, Bocsi, Rajzi, Tóth, Ragályi, Bartók ns családok.”

A szuhafői Bartók-had 1647-ben tűnik fel Szuhafőn. „Forgon Mihály megállapítása szerint II. Ferdinándtól kapták nemességüket, s Abaujból költöztek ide. Az 1876-os kataszterben ezek a nevek szerepelnek: *Bartók Bertalan, Bartók Ferenc és Katalin, Bartók István és örökösei, Bartók Józsefné, Bartók János és örökösei*, átlag 20-25 hold külsőséggel. Ez a család elnéptelenedőben van. Ma csak egy férfitagja él, *Bartók Ráfael*, aki a parti *Demeter* Borbálával való összeházasodása folytán elszigetelődött a nemességtől. A Bartók-had régi előkelőségét igazolja egyébként a szuhafői templom 2. padja, az ún. *Bartók-szék*” – olvasom Lajos Árpád kis monográfiájában.

A Gömör-kutató Ilia Bálint megállapította, hogy a szuhavölgyi nemesség az újabb századokban szerény vagyoni körülmények közt élt. A középbirtokosokkal szemben a többséget a kisbirtokosság képviselte. A XVII–XVIII. században jobbágyaik rendszerint nincsenek, inkább zsellérség él a birtokon. Ez vonatkozik Szuhafőre is. Mert átnézve az anyakönyveket, a több mint másfél évszázad alatt itt élők között alig találtam olyan lakost, aki adózott volna! Majd mindenki nemes, kisenemes volt, de azt is észrevettem, hogy 1800-as évek elejétől kezdve (elsősorban a Bartókokat figyeltem) a nemes rangjelzés mellett ez állt: földműves gazda. Rájuk, de a többi gömöri nemesi falura is vonatkozik az a szóbeszéd, amely szerint sok helyen így szólt reggel a jobbágy: „Nemes uram, akkor fogjunk be!” Mármost a nemes fogjon be és szántson a jobbágynek is, meg magának is. De akkor is nemes volt, őrizte azt a jogát, hogy ne kelljen adóznia.

Itt, az anyakönyvekben valóban nemes és református Bartókokkal találkoztam. A temetőben is, ahogy jeleztem. A legrégebb 1867-es, ekkor halt meg Bartok József, kit „sok könyv hullások közt kísér a sírba lú neje Ns Lenkei Julianna.” Legutolsó a templom melletti nagy kriptá. 1929-ben temették ide a 16 éves Bartok Lászlót. Valaha vasajtóval volt ellátva, de itt lakó kísérom is esodálkozott, hogy nincs ajtaja, mert befalazták. Akárhogyan is, de ezt én jelképesnek fogtam fel, ami – ha költőien akarok fogalmazni – azt jelenti: *Vándor, ki erre jársz, ne itt keresd Bartók Béla őseit.*

Móser Zoltán

Szabó. T. Attila évszázadai

„Nyelvész, irodalom- és művészettörténész”. Így határozza meg Szabó T. Attila életművét az 1994-es Új Magyar Irodalmi Lexikon. Megnéztem a tudós címszavát más, mai keletű lexikonokban is. Ugyanez a jellemzés. Vagy – semmi. Akadt olyan, magát egyértelműen alapműnek tekintő mai lexikonunk, amelyik a kolozsvári nyelvészeti iskola megteremtőjét, legnagyobb alakját nem tartotta fontosnak szerepeltetni. Azért figyeltem a lexikoni meghatározásokra, mivel Szabó T. Attilát aligha lehetne olyan könnyen ide vagy oda besorolni. Egyidőben volt tudós tanár, egyetemi előadó, a nyelvtörténet bűvárlója, a nyelvjárások kutatója, vagyis terepjáró gyűjtő, folyóirat-szerkesztő (*Magyar Néprajz, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Tudományos Füzetek, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*), virágénekek, balladák kiadója, helynevek gyűjtője és értelmezője, nyelvművelő cikkek szerzője a két világháború közötti kolozsvári magyar napilapokban; szenvedélyes vitázó, ha a nyelvhasználatban hanyagságot vagy téves szemléletet tapasztalt. (Egy sajtóvitája összegyűjtött munkái között is megőrződött: a korszak nagy erdélyi költőjével, Dsida Jenővel került „szóváltásba” a *Keleti Újság* nyelvvédő rovata kapcsán. Ezt a jegyzetsort Dsida kezdeményezte lapjában, a költőt a nyelvtudós őszintén tisztelte, „a nyelv szerelmesének és a legöntudatosabb stilszták egyikének” nevezte, de kifogásait mégsem hallgatta el.) Szabó T. Attila nyelvművelő írásait egyébként az jellemezte, hogy tanító szándéka és konok szelídsége mögött érződött a magyar nyelv évszázados titkait ismerő nyelvtörténész is. És még nem szóltam grandiózus művéről, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról*, amely félezer esztendő magyar írásbeliségét hozta felszínre (elsősorban kolozsvári) levéltárak anyagaiból.

Miként lehetne meghatározni egészen pontosan és teljesen Szabó T. Attila működési körét, munkájának jellegét? Kisebbségi sajátosság ez a sokoldalúság. A közel kétmillió erdélyi magyar nemzetrésznek létérdeke a kultúra minden síkjának, oldalának a kimunkálása. (Hiszen vannak nemzetek, amelyeknek lélekszáma nem éri el az erdélyi magyarságét.) Szabó T. Attilának volt tehetsége, türelme, önfeláldozása, hogy teljességet alkosson minden téren, ahol fellépett.

Pedig a nyelvészet „hálátlan” tudományág. Különösen a számbelileg kisebb népek nyelvének bűvárlása igazi önzetlenséget kíván. Fizikus, biológus vagy matematikus, a legszerényebb tehetség is, abban a tudatban kutathat, hogy eredményeire az egész világnak szüksége lehet. De a legnagyobb nyelvész is tisztában van azzal, hogy kutatásainak eleve egy kisebb